

І. В. Девдюк

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри світової літератури

Інститут філології

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ОБРАЗ КИРИЛА ТУРА У РОМАНІ П. КУЛІША “ЧОРНА РАДА” ЯК ГЕРОЯ БАЙРОНІЧНОГО ТИПУ

Захоплення П. Куліша Байроном, яке почалося в 30-х роках, своєрідно позначилось на мистецькій манері та ідейно-художньому мисленні українського письменника, стало важливим елементом духовного пласта, на якому формувалася і визрівала його творчість. Байронічна безкомпромісність, непідкупність, безкінечне прагнення до нового, самовіддане відстоювання власних ідей характеризують його як людину, письменника, історика, критика, перекладача. Зі слів І. Франка, Куліш “в тім може найподібніший до Байрона, що де б не був, у яким перевдязі і в якій ролі не виступав би, все і всюди був самим собою і не вмів бути іншим” [2, VII].

Однак першим серйозним захопленням Куліша була творчість іншого британця – фундатора історичного роману Вальтера Скотта. На зразок "Уеверлі" 1843 року він створив історичний роман російською мовою "Михайло Чарнышенко", далі "Чорну раду", що став епохальним явищем в історії української літератури ХІХ століття. Та і в названих творах, незважаючи на їхній “вальтер-скоттизм”, український письменник не обминув байронізму, або, як слушно зауважив В. Петров, "не міг вийти по-за рамці меж, що їх зазначив для тих десятиліть Байрон" [7, 396]. Ідеться про романтично-байронічні образи козака Щербини – "суворого рицаря з душею капризною, дикою, одночасно жорстокою й ніжною" ("Михайло Чарнышенко") та його прототипа Кирила Тура ("Чорна рада"), які оцінюються одними з найбільших творчих досягнень П. Куліша. Зневажливо-скептичним підходом до життя, свавільністю, іронічною байдужістю, безпечністю, прагненням до ідеальності Щербина і Кирило Тур нагадують героїв "східних поем" Байрона: Гяура, Корсара, Лару. Благородство й хижість, жорстокість і ніжність, великодушність і зла іронія в однаковій мірі приживаються в образах козаків. Вони здатні на найбездумніші вчинки, ні власне життя, ні життя інших не має для них сенсу. Запорожці володіють вищою філософською правдою, глибокою істиною, яка є квінтесенцією їхнього життя.

Звернення до образу козака-характерника – поширене явище у творчості українських романтиків (вірш "Бандурист" Л. Боровиковського, повість "Чайковский" Є. Гребінки та ін.). Характерниками називали козаків особливо вмілих і відважних, наділених начебто чудодійною силою. Насправді їхнє "чаклунство" було виявом тривалого тренування та оволодіння таємницями військової справи, що передавалися від покоління до покоління. Крім того, вони відзначались великою життєвою мудрістю, лицарською

вдачею, особливою внутрішньою філософією, що допомагало зносити всі труднощі життя, стояти в перших лавах козацького війська.

Таким сприймаємо в романі "Чорна рада" Кирила Тура. Поставлений у рамки подій XVII сторіччя, цей образ має яскраво виражений історичний характер. Кулішеві для здійснення художнього задуму був потрібний саме такий прототип. Традиційно сформовані в народній уяві риси запорожця ніби самі вписувалися в контекст тогочасної літературної традиції, в центрі уваги якої продовжували залишатися сміливі герої-індивідуалісти, борці-одинаки, що беззастережно розривали ланцюги життєвих умовностей. Байдужо-іронічний тон Кирила Тура, безпечність, зневажливе ставлення до життя, заперечення будь-якої влади над собою нагадують нам байронічних героїв з їхнім пафосом стихійності, бунту і печаттю "світової скорботи". Не можна не погодитися з думкою В. Петрова, який відзначав: "Кирило Тур – *Übermensch*, надлюдина, літературний герой; він належить тій течії, яку репрезентують герої, що витворили їх Гете, Шіллер, Байрон та їх послідовники... На Туровій історичності лежать безперечні прикмети певного літературного стилю, певної літературної стилізованості" [7, 396].

Канадська дослідниця Р. Багрій вважає наведене узагальнення Петрова сумнівним, мотивуючи відсутністю в Тура таких байронічних рис, як театральність, перебільшення, надмірна гордість, таємничість, наявність сильних пристрастей, шляхетність у ставленні до жінки. Вона зрізвнює даний образ швидше з типом передбайронічних "благородних розбійників", які відзначалися шаленістю, звитягою і водночас благородністю [1, 240].

Можна не погодитися з думкою Багрій, оскільки, на наш погляд, всі вищевказані байронічні риси в тій чи іншій мірі властиві Кирилу Туру. Таємничість – одна із сутнісних характеристик героя, вона впливає з його двоїстості. У багатьох випадках Тур поводить себе як розбійник, хижак, але це лише маска, за якою приховується благородна і щира лицарська душа. Його погляди і думки спрямовані до вищого світу, до Бога, а все решта для нього – "суєта суєт". Читач не може відразу збагнути, що криється в його душі. Не розуміють й герої роману. "Удає із себе він паливоду, – говорить Сомко, – а постерігав не раз я, куди прямує цей юрода. Дивно во очію, а так воно єсть, що він тільки й живе душі спасенієм" [6, т.1, 79].

Така двоякість властива й байронічним героям. Як зауважує Л. Дьяконова, в образі Корсара "Байрон знову і знову підкреслює поєднання благородності і жорстокості в душі героя. Таким же під його впливом стає кожен, хто до нього наблизений: його пірати безсердечні, але, як і він сам, здатні на вірність і самопожертву" [3, 87].

Ставлення нашого героя до жінок справді не відзначалося надмірною гречністю та лицарством. Але слід врахувати той факт, що письменник прагнув створити образ, який відповідав би історичній правді: Тур – запорізький козак, а серед козацтва, як відомо, жінкам не було місця. З іншого боку, вивищуючи духовне над матеріальним, спрямовуючи погляди до Бога, Кирило знецінює земну любов, вона для нього нічого не вартує. Проте складається враження, що

сухувате, інколи навіть жорстоке ставлення козака до жіноцтва в романі (Лесі, сестри, матері) лише поза, маска, за якою щира й любляча душа.

Що ж до твердження Багрій про належність Тура до типу "благородних розбійників", то відзначимо, що даний образ у типології європейського романтизму вважається різновидом романтичного героя, досить активного, котрий став на шлях індивідуалістичного бунту проти усталених норм і звичаїв світу. Це Робін Гуд в однойменній поемі Дж. Кітса, Міхаель Кольхаас у повісті Г. фон Кляйста, Орбазан із збірника новел і казок В. Гауфа "Караван" та ін. До такого ряду належав і Корсар Байрона. Образ героя-індивідуаліста, борця особливо активно підхоплений поколінням європейських письменників 30-х років.

Відомо, що в 20-х роках байронізм в інтерпретації європейських письменників зводився загалом до зображення сентиментальних і розчарованих героїв, сповнених туги і страждань, як спостерігаємо в А. де Ламартіна, Р. де Шатобріана, ряду російських й українських поетів-романтиків. Новий період у засвоєнні творчої спадщини Байрона почався в 30-х роках. Цьому сприяли зміни суспільно-історичної обстановки в Європі, що вимагала ідеалів, які б відповідали духові часу. Тож у творчості нової генерації романтиків (А. де Мюссе, В. Гюго, А. де Віньї) у центр мистецьких пошуків стає борець, що критично оцінює сучасне суспільство, відкрито виявляє протест проти усталених норм і звичаїв. У російській літературі такий підхід (на відміну від В. Жуковського, М. Гнедича, І. Козлова) започаткований М. Лермонтовим. Тож Кулішів Кирило Тур, цей "своєрідний байронічний герой на український лад" [5, кн. 2, 286], належав до нового покоління літературних героїв, що були продовженням романтично-байронічної традиції попередніх років. Він споріднений з образами Ернані у драмі В. Гюго (1830), Чаттертона у драмі А. де Віньї (1834), Антоні у драмі Дюма-батька (1831), Лоренцаччо у п'єсі А. де Мюссе (1835), Конрада Валленрода у поемі А. Міцкевича (1828), Арсенія у поемі "Боярин Орші" М. Лермонтова (1836).

Художньо переосмислюючи національний образ козака-характерника, Куліш не лише увиразнив його, подавши в дусі романтичної традиції, але й наділив рисами, які б відповідали його власним поняттям ідеального й позитивного.

Література

1. Багрій Р. Шлях сера Вальтера Скотта на Україну ("Тарас Бульба" М. Гоголя і "Чорна рада" П. Куліша в світлі історичної романістики В. Скотта) / Р. Багрій. – К.: Ред. журн. "Всесвіт", 1993. – 296 с.
2. Байрон Дж. Чайльд Гарольдова мандрівка / Пер. П.Куліша. Вид. з передм. і поясн. І.Франка / Дж. Байрон. – Львів: Наклад Укр.-руської вид. спілки, 1905. – XIV + 178 с.
3. Дьяконова Н. Я. Лирическая поэзия Байрона / Н. Я. Дьяконова. – М.: Наука, 1975. – 168 с.
4. Зеров М. К. Твори: У 2-х т. / М. К. Зеров. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – 601 с.
5. Історія української літератури. ХІХ століття: У 3 кн.: Навч. посібник / За ред. М. Т. Яценка. – К.: Либідь, 1995-1997.

6. Куліш П. О. Твори: У 2-х т. / П. О. Куліш. – К.: Наукова думка, 1994.
7. Петров В. Пантелеймон Куліш у п'ятдесяти роки. Життя. Ідеологія. Творчість / В. Петров. – К.: Вид-во Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – 572 с.

Анотація

У статті образ Кирила Тура у романі П. Куліша Чорна рада розглядається з позицій його спорідненості із байронічними героями. Виокремлено такі його байронічні риси, як іронічна байдужість, свавільність, жорстокість у поєднанні з благородством та великодушністю. Відзначено типологічну спорідненість Кирила Тура з героєм романтичного типу, який склався у європейській романтичній традиції у 30-х роках XIX ст.

Ключові слова: романтизм, історичний роман, байронічний герой, східні поеми.

Summary

In the article the image of Kyrylo Tur in P. Kulish's novel "Chorna Rada" ("The Black Council") is considered from the standpoint of its relationship with the hero of Byronic type. It is outlined such Byronic features of him as ironic indifference, arbitrariness, cruelty, combined with generosity and magnanimity. It is noted typological similarity of Kyrylo Tur with the romantic hero type that was formed in the European romantic tradition in the 30s of the XIXth century.

Keywords: Romanticism, historical novel, Byronic hero, oriental poems.